

Kəsici müddətlərlə bağlı qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinə dair metodik vəsait

Kəsici və iddia müddətləri bir-birindən fərqli anlayışlardır. Kəsici müddət, şəxsin müəyyən zaman ərzində öz hüququndan istifadə etməməsi nəticəsində həmin hüquqa xitam verilməsini nəzərdə tutan müddətdir. Belə hallarda hüquqa xitam verilməsi zamanın keçməsi ilə yanaşı, həm də müəyyənləşdirilmiş müddət ərzində hüquq sahibinin hərəkətsiz qalmasından irəli gəlir. Kəsici müddət subyektiv hüququn həyata keçirilməməsi və ya lazımi qaydada həyata keçirilməməsi halında bu hüququn vaxtından əvvəl xitamına səbəb olur.

İddia müddətləri isə bir qayda olaraq, tələb hüquqları üçün xarakterikdir. Bu müddətin keçməsi tələb hüququnun özünü deyil, bu hüququn məhkəmə vasitəsi ilə məcburi qaydada həyata keçirilməsi imkanını aradan qaldırır.

İddia müddəti cavabdehin verdiyi ərizə əsasında tətbiq edilir (Mülki Məcəllə, maddə 375.2), kəsici müddət isə məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə nəzərə alınır. İddia müddəti dayandırılı (Mülki Məcəllə, maddə 379), kəsilə (Mülki Məcəllə, maddə 380) və müəyyən hallarda bərpa edilə (Mülki Məcəllə, maddə 382) bilər. Kəsici müddətlər isə qanunda birbaşa nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, dayandırılı və kəsilə bilməz.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin 2021-ci il 2 aprel tarixli qərarı ilə Mülki Məcəllənin 337, 339.6, 346.1 və 354-cü maddələri əlaqəli şəkildə şərh edilmişdir.

Mülki Məcəllənin 354-cü maddəsi əqdin etibarsız hesab edilməsi ilə bağlı iddialar üzrə həm iddia, həm də kəsici müddətləri nəzərdə tutur. Həmin müddətlərin düzgün tətbiq edilməsi üçün əqdin etibarsızlığının mahiyyəti və növləri ilə bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinin qeyd edilən qərarında, habelə Ali Məhkəmənin Mülki və Kommersiya kollegiyalarının "Əqdə əsaslanan iddialara baxıldığı halda, ayrıca icraatda həmin əqdin etibarlılığının mübahisələndirilməsinin mümkünlüyünə dair qanunvericiliyin tətbiqi məsələləri üzrə" 02/2022 nömrəli, 2022-ci il 14 iyun tarixli qərarında əksini tapmış hüquqi mövqelər nəzərə alınmalıdır.

Belə ki, etibarsızlıq, özlüyündə əqdin etibarlılıq şərtlərinə bağlı bir anlayışdır. Etibarlılıq şərtləri, bir müqavilənin hüquqi nəticələr yaratmasını təmin edən tələblərdir (əqdi bağlayan şəxsin anlaqlı olması, əqdin məzmununun məcburi hüquq qaydalarına zidd olmaması, müvafiq formada bağlanması, iradə ifadələrinin zədələnməmiş olması, müvafiq razılığın olması və s.). Odur ki, əqd bağlanarkən qanunla müəyyən edilmiş etibarlılıq şərtlərinə uyğun olduqda etibarlı sayılır, uyğun olmadıqda isə etibarsız hesab edilir. Bu baxımdan etibarsızlıq, əqdin qanunvericiliyə zidd olması səbəbi ilə hüquqi nəticə yaratmadığı bütün halları ifadə edən ümumi anlayışdır (hal və nəticədir).

Əqdin keçərsiz olmasına təsir edən səbəblər müxtəlif mahiyyət və xüsusiyyətə malik olduğu üçün etibarsızlığın aşağıdakı növləri fərqləndirilir: əhəmiyyətsiz əqdlər, mübahisə edilən əqdlər, müvafiq razılığın olmamasına görə etibarsız olan əqdlər və məhkəmə qərarı ilə etibarsız sayılan əqdlər.

Əhəmiyyətsiz əqdlər forma və məzmun etibarilə məcburi hüquq qaydalarına zidd olduqları üçün hər hansı əlavə qayda və ya şərtədən (müddətin keçməsindən, mübahisələndirmədən, məhkəmə qərarından) asılı olmayaraq bağlandığı andan özü-özlüyündə etibarsızdır (Mülki Məcəllə, maddə 337.3). Belə əqdlərin etibarsızlığı (əhəmiyyətsizliyi) bir qayda olaraq qanunda birbaşa nəzərdə tutulur (Mülki Məcəllə, maddə 329.1, 340.1, 340.2 və s.).

Mübahisə edilən əqdlərdə isə əqdin tərəfinin iradəsi zədələnməmiş olur. İradənin zədələnməsinə səbəb olan əsaslar Mülki Məcəllənin 339.1-339.4-cü və 347-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşdur (hakimiyyətdən sui-istifadə, aldatma, zorakılıq, hədə, vacib əhəmiyyətli yanılma və s.).

Bəzi əqdlər vardır ki, onlar bağlanarkən müvafiq razılığın alınmamasına görə etibarsız sayılır, lakin əhəmiyyətsiz əqdlərdən fərqli olaraq sonradan səlahiyyətli şəxsin bəyənməsi nəticəsində əqd etibarlı hala gətirilmiş olur (Mülki Məcəllə, maddə 344, 345, 29.1, 30.1).

Yuxarıda qeyd edilən etibarsızlıq halları iddia tələbindən və məhkəmədən kənarında mövcud olan hüquqi hadisələrə görə meydana gəlir. Bu hallarda etibarsızlıq nəticəsini məhkəmənin aktı yaratmır. Mübahisə halında məhkəmə həmin halların baş verib-vermədiyini təsbit edərək, nəticəsinə görə iddianı həll edir.

Bununla belə, bəzi əqdlər yalnız məhkəmənin qərarı ilə etibarsız sayıla bilər. Başqa sözlə, əqdin etibarsızlığına dair hüquqi nəticəni məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş aktı əmələ gətirir (Mülki Məcəllə, maddə 416, 1078-27.1.3, 1225.3). Belə əqdlər qanunvericiliyə zidd olmalarına baxmayaraq, məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılanadək hüquq və öhdəliklər yaradan etibarlı əqd kimi qəbul olunur.

Nəzərə alınmalıdır ki, Mülki Məcəllənin 354-cü maddəsindəki müddətlər yuxarıda sadalanan növlərdən hər hansı biri üzrə əqdin etibarsız hesab edilməsinə (bu faktın təsbit olunmasına) dair iddia qaldırmaq üçün nəzərdə tutulan müddətlər deyil.

Mülki Məcəllənin 354.1-ci maddəsinə əsasən, əhəmiyyətsiz əqdin etibarsızlığı nəticələrinin tətbiqi haqqında iddia onun icrasına başlanıldığı gündən bir il ərzində irəli sürülə bilər. Nəticələrin tətbiqi dedikdə, etibarsız əqd üzrə tərəflərin aldığıların hamısını eynilə qaytarması, bu mümkün olmadıqda isə dəyərini pulla ödəməsi başa düşülür (Mülki Məcəllə, maddə 337.5).

Etibarsız əqd arzu olunan hüquqi nəticəni yaratmadığına, habelə həmin əqd üzrə alınan maddi nemətlərdən bəziləri (məsələn, özlərinə xas fərdi-müəyyən əlamətlərinə görə fərqlənən əvəzedilməz əşyalar: avtomobil, torpaq sahəsi, mənzil və s.) əldə edən əmlakına qarışmadığına görə onun mülkiyyətinə keçmiş sayılmır. Bu səbəbdən əmlakı verən tərəfin mülkiyyət hüququ aradan qalxmır və əldə edən tərəf varlanmış olmur. Belə olan halda, həqiqi hüquqi vəziyyətə görə mülkiyyətçi olan şəxs mülkiyyət hüququna dayanaraq etibarsız əqd əsasında verilən daşınar əşyanın sahibliyinə qaytarılması (Mülki Məcəllə, maddə 157.2), yaxud daşınmaz əşyaya dair dövlət reyestrində düzəlişin aparılması (Mülki Məcəllə, maddə 141) barədə iddia qaldırıqda, belə tələblərə Mülki Məcəllənin 354.1-ci maddəsindəki müddətin tətbiq edilməsi yolverilməzdir. Çünki, mülkiyyətçinin hüquqlarına münasibətdə (əşya hüquqlarının) pozuntuların aradan qaldırılması haqqında tələblərə iddia müddəti tətbiq edilmir (Mülki Məcəllə, 384.0.4).

Bəzi maddi nemətlər isə (dövriyyədə adətən say, ölçü və ya çəki ilə müəyyənləşdirilən daşınar əvəzedilən əşyalar: pul, taxıl, düyü və s.) əldə edən əmlak aktivinə qarışdığı andan onu verən tərəfin mülkiyyət hüququ aradan qalxır. Bu səbəbdən əşyanı əldə edən şəxs mülkiyyəti qazanmaqla varlanmış olur. Lakin bu cür varlanmaya haqq qazandıran qanuni əsas və ya müqavilə əsası olmadığına, yəni əşyanın əldə edilməsinə əsas olan əqd etibarsız sayıldığına görə əsassız varlanma əmələ gəlir (Mülki Məcəllə, maddə 1091). Əsassız varlanmaya söykənən iddia isə qanundan irəli gələn tələb hüququ olduğu üçün ona iddia müddəti tətbiq edilir.

Odur ki, Mülki Məcəllənin 354.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan bir illik müddət məhz ikinci halda, yəni etibarsız əqd üzrə icra edilmişlərin əsassız varlanma əmələ gətirdiyi təqdirdə ondan məhrum olan tərəfin irəli sürdüyü iddiaya tətbiq olunan iddia müddətidir.

Bununla yanaşı izah edilir ki, Mülki Məcəllənin 1095-ci maddəsində əsassız varlanma obyektini qaytarmaq üçün iki illik iddia müddəti nəzərdə tutulsa da, əqdin əhəmiyyətsiz olmasından irəli gələn əsassız varlanma tələblərinə xüsusi norma kimi həmin Məcəllənin 354.1-ci maddəsindəki bir illik iddia müddəti tətbiq edilir. Müddətin əvvəli isə müqavilənin bağlandığı tarixdən deyil, əqdin icrasına başlanıldığı gündən hesablanır.

O da nəzərə alınmalıdır ki, əhəmiyyətsiz əqdin nəticəsi kimi verdiyi əvəzedilməz əşyanı (məsələn, avtomobili) özünün mülkiyyət hüququna dayanaraq geri tələb edən tərəf, eyni əqd əsasında ona verilmiş əvəzedilən əşyanı qaytarmaqdan (məsələn, aldığı pul vəsaitini geri ödəməkdən) iddia müddətini tətbiq etməklə imtina etdikdə qarşı tərəf üçün aşkar ədalətsiz vəziyyət yarana bilər. Bu halda mənafehlərin ədalətli tarazlaşdırılması məqsədi ilə

əvəzedilməz əşyasını (pulu) iddia müddətinin tətbiq olunmasına görə geri ala bilməyən tərəf, alacağını əldə edəndək müdafiə vasitəsi kimi özündə olan predmeti (avtomobili) qaytarmaqdan boyun qaçıra bilər. Belə ki, qanunverici oxşar münasibətlərdə ədalətin bərpa edilməsi məqsədilə bir qayda olaraq, müdafiə vasitələrinin tətbiqinə yol verir (məsələn, qanunsuz vicdanlı sahibin etdiyi yaxşılaşdırmaların əvəzi ödəniləndək əşyanı geri verməkdən boyun qaçırmaq hüququ - Mülki Məcəllə, maddə 157; saxlama hüququ - Mülki Məcəllə, maddə 468), ləngitmə hüququ - Mülki Məcəllə, maddə 562 və s.). Diqqətdə saxlanılmalıdır ki, tərəf bu cür müdafiə vasitəsindən yararlanmaq iradəsini bəyan etmədikdə məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həmin qaydanı tətbiq edə bilməz.

Mülki Məcəllənin 354.2-ci maddəsi isə etibarsızlığın yuxarıda sadalanan növlərindən yalnız birində - mübahisə edilən əqdlərdə iradəsi zədələnmiş tərəfin həmin əqdi hansı müddətdə mübahisələndirə biləcəyini nəzərdə tutur.

Məlum olduğu kimi, bu növ etibarsızlıqda iradəsi zədələnmiş tərəf əqdi mübahisələndirənə qədər həmin əqdə etibarlı sayılır və müvafiq hüquqi nəticələrə səbəb olur. Bununla belə, əqdə bağlanarkən iradəsi zədələnmiş tərəfə yanılma halında şəxsin yanıldığını bildiyi andan bir ay, digər hallarda isə müvafiq olaraq, aldadılmanın məlum olduğu, zorakılıq və ya hədənin aradan qalxdığı andan bir il ərzində əqdi mübahisələndirmək, bununla da əqdi etibarsız etmək hüququ verilir (Mülki Məcəllə, maddə 354.2). Tərəf bu hüququndan qeyd olunan zaman kəsiyində istifadə etmədikdə əqdi mübahisələndirmək imkanını birdəfəlik itirdiyi üçün həmin müddətlər kəsici müddətlər hesab edilir.

Ali Məhkəmənin Mülki və Kommersiya kollegiyalarının yuxarıda qeyd olunan qərarında vurğulanmışdır ki, əqdlərin etibarsızlığı ilə bağlı qaydalar çərçivəsində (maddi hüquqi mənada) "əqdi mübahisələndirmək" məhkəmədə iddia qaldırmaq deyil, iradəsinin zədələnməsi ilə əqdə bağlanmış şəxsin həmin əqdlə bağlı olmadığına dair iradə ifadəsini məhkəmədən kənar qaydada müqavilənin qarşı tərəfinə bildirmək hüququdur (Mülki Məcəllə, maddə 337.2). Başqa sözlə, etibarsızlığın digər növlərində əqdin etibarsız hesab edilməsi (məsələn, səlahiyyətsiz təmsilçinin bağladığı əqdin etibarsız sayılması və s.) haqqında iddianın qaldırılması, onların mübahisə edilən əqdlər olması mənasına gəlmir. Bu baxımdan, maddi hüquqi mənada bir əqdin mübahisə edilən (mübahisələndirilən) sayılması üçün meyar onun etibarsızlığına dair iddianın qaldırılması deyil, etibarsızlığın yuxarıda sadalanan iradə zədələnməsi hallarından irəli gəlib-gəlməməsidir. Odur ki, əqdin tərəfi yalnız bu hallara istinad edərək Mülki Məcəllənin 354.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətlərdə məhkəmədə iddia qaldırıqda əqdi mübahisələndirmiş sayılır.

Göstərilənlərə əsasən, əhəmiyyətsiz, müvafiq razılığın olmamasına görə etibarsız olan və məhkəmə qərarı ilə etibarsız sayılan əqdlər üzrə qaldırılmış iddialara məhkəmələr tərəfindən Mülki Məcəllənin 354.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş kəsici müddətlərin tətbiqi yolverilməzdir.

O da nəzərə alınmalıdır ki, növündən asılı olmayaraq, əqdin etibarsızlığını iddia edən tərəf bunu sübut etməlidir. Bu hal sübuta yetirilmədikdə (məhkəmə işdəki sübutlar əsasında əqdin etibarsızlığını təsbit etmədikdə) Mülki Məcəllənin 354-cü maddəsində nəzərdə tutulan müddətlərin müzakirə və tətbiq edilməsinə hüquqi əsas yaranmır.

Beləliklə, Mülki Məcəllənin 354-cü maddəsinə ümumi şəkildə və formal mülahizələrlə istinad etməməli, əvvəlcə əqdin etibarsız sayılmasına əsas verən faktiki hallarını dəqiq müəyyən etməli, bu hallara uyğun gələn (etibarsızlıq şərtini nəzərdə tutan) qanun normasını, eləcə də etibarsızlığın növünü təsbit etməli, əgər tərəf mübahisə edilən əqdə istinad edirsə, mübahisələndirmənin Mülki Məcəllənin 337.2-ci və 354.2-ci maddələrinə uyğun şəkildə və kəsici müddətlərdə edilib-edilməyinə qiymət verməli, etibarsızlığın digər növləri üzrə 354.2-ci maddəni ümumiyyətlə müzakirə və tətbiq etməməlidir.

Aşkar edilən etibarsızlıq digər növlərə aid olduqda isə tərəflər arasında mübahisəli olan həmin halın təsbit olunması haqqında iddiaya (məsələn, daşınmaz əşyaya qeyri-notarial formada və ya ümumi birgə əmlaka arvadın razılığı olmadan ərin sərəncam verməsinə görə müqavilələrin, yaxud hərrac qaydalarının pozulmasına görə yekun protokolun

etibarsız sayılmasına dair və s. tələblərə) hansısa müddətin şamil olunmadığı, Mülki Məcəllənin 354.1-ci maddəsindəki iddia müddətinin mülkiyyətin müdafiəsinə dair iddialara deyil, yalnız etibarsız əqd üzrə əmələ gələn əsassız varlanma tələblərinə, özü də cavabdehin ərizəsi əsasında tətbiq edildiyi diqqətdə saxlanılmalıdır.

Əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, zəminlik müqaviləsi hər hansı əsasla etibarsız olduqda (imzanın zəminə aid olmaması və s.) zəminliklə bağlı hüquq münasibətləri meydana gəlmədiyi üçün mübahisəyə Mülki Məcəllənin 477.0.4-cü maddəsində göstərilən müddətlərin tətbiqi üçün əsas yaranmır. Belə ki, həmin normada əks olunan müddətlər etibarlı müqavilə əsasında əmələ gəlmiş zəminliyə xitam verən kəsici müddətlərdir. Bu halda hüquqi hadisə kimi zəminliyin xitamı məhkəmə aktı əsasında deyil, qanuna əsasən baş tutur. Ona görə də həmin normada zəminliyə xitam verən müddətin keçməsi müəyyən olduqda zəminə qarşı yönəlmiş tələb məhkəmənin ayrıca akt şəklində qərar verdiyi ilə deyil, işi mahiyyəti üzrə həll edən qətnamə ilə rədd edilməlidir.

Mülki Məcəllənin 673.3-cü maddəsində göstərilir ki, imtina yalnız onun əsasının hədiyyə verəne məlum olduğu gündən bir il ərzində imtina haqqında bildirişin hədiyyə alana çatdığı halda qüvvədədir.

Bağışlamaqdan və ya bağışlama vədindən imtinanın əsasları Mülki Məcəllənin 673.1-673.2-ci maddələrində sadalanmışdır. Həmin əsaslar sübuta yetirildikdə qeyd olunan bir illik kəsici müddət tətbiq oluna bilər. O da diqqətdə saxlanılmalıdır ki, bağışlama müqaviləsinin nə zaman bağlanılmasından asılı olmayaraq, bağışlamaqdan imtinaya əsas verən hallar hədiyyə verəne məlum olduğu gündən Mülki Məcəllənin 673.3-cü maddəsində müəyyən edilmiş bir illik müddətin keçməsi ilə hədiyyə verənin bağışlamaqdan imtina hüququna xitam verilir (Konstitusiyaya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin I hissəsi baxımından Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 673.1.2 və 673.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair 26 aprel 2024-cü il tarixli qərarı).

İmtina üçün əsaslar sübuta yetirilmədikdə isə sözügedən müddətin müzakirəsinə gərək qalmır. Bu halda iddia tələbi imtina üçün müvafiq əsasların aşkar edilmədiyinə görə rədd edilməlidir.

Qeyd edilməlidir ki, əmək haqqı və digər pul alacaqları (iqtisadi dəyəri olan nemətlər) əmlak hüququ hesab edilərsə də, onları tələb etmək hüququna tətbiq olunan müddətlər iddia müddəti hesab olunur.

Bu baxımdan Əmək Məcəlləsinin 296-cı maddəsinin 5-ci hissəsində nəzərdə tutulan iddia müddətinin cavabdehin ərizəsi olmadan kəsici müddət kimi tətbiqinə yol verilmir.

Yuxarıda qeyd edilən normalarla yanaşı, Mülki Məcəllənin 218, 589.2, 623.1, 1130.1, 1143, 1272-ci və s. maddələrində nəzərdə tutulan müddətlər kəsici müddət olaraq nəzərə alınmalı və bu qəbildən olan işlərə baxılan zaman kəsici müddətlərlə bağlı qaydalar ümumi şəkildə tətbiq edilməlidir.

**Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin
Mülki Kollegiyası**